

D'espígol les flames, una nit penells¹.

Pau Plana Parés
Jordi Rius Mercadé

Com vam poder veure en el simposi, i com podreu llegir en el volum que teniu a les mans, l'hivern és un temps propici pels focs festius, uns focs que trobem escampats en moltes poblacions dels Països Catalans, principalment al Principat i al País Valencià, amb diferents noms i tipologies: falles, atxes, faies, torxes, ...

Així, des de principis de mes de desembre i fins al voltant de sant Antoni, foc i fogueres, prenen protagonisme en un cicle festiu que si bé té l'origen en un entorn familiar, sembla que es van convertint cada cop més en festes i rituals comunitaris en totes les seves fases, des del moment de la preparació i fins al dia de la celebració.

No entrarem en els orígens o significats d'aquests rituals de foc. Hi ha diverses teories de que podrien ser originats per antics rituals de purificació o celebracions solsticials, però queda clar que s'engloben dins un cicle temporal i amb unes evolucions compartides en territoris a voltes molt llunyans uns dels altres.

Focs festius d'hivern (*Les dates corresponen al dia de la festa. La crema sol ser a la vigília)

4/12 - Sta. Bàrbara

Hachas (Espígol): Titaigües

8/12 - Immaculada

Las Mañas (Espígol): Saramiego

Los Escobazos (Escobera): Jarandilla de la Vera

13/12 - Sta. Llúcia

Los Rondeles (Espart): Casarabonela

25/12 - Nadal

Fia-faia: Bagà i Sant Julià de Cerdanyola

Xamel.les (Espígol): Millena i Benimassot

Falles (Espígol): Gaianes

Aixames (Espart): Relleu, Xixona, Tibi.

Fatxos (Espart): Onil

1/01 - Cap d'Any

Aixames (Espart): Xixona

6/01 -Reis

Atxes (Barballó): Taradell, Sant Feliu de Codines, Folgueroles

Atxes (Varmelló): Tona

Atxes (Espígol): Moià, Vandellós, Margalef de Montsant, Castellterçol

Atxes (Palmera): Elx

Falles (Espígol): a Riera de Gaia

Falles (Espart): Petrer

17/01 St. Antoni

Fatxos: Biar - Rei Pàixaro

*Versió completa, amb les notes a peu de pàgina i les cites, de la comunicació que es publicà a *Focs de la Mediterrània. II Simposi Internacional de Focs a la Mediterrània*. Ed. Afers 2018.

¹ ANTONIO GUARDIAS, Joan – *Oda nova a Tarragona i altres poemes*. 1965

El que intentarem tot seguit, serà explicar el que i el com de les falles de la Riera, falles que es cremen la nit de Reis. Us explicarem el funcionament i alguns apunts històrics, però també volem llençar algunes qüestions que, pel que vam poder observar en els dies del simposi, fan referència a les falles de la Riera, però també als focs festius en general o d'altres celebracions que es duen a terme durant l'any.

En tot cas, ho anirem desgranant de mica en mica.

**Els infants, cap al tard,
somien festa:
- ¿Què ens portaran els Reis? –
Francesc Pujols – *Els Reis***

La Falles de la Riera.

Les falles

Per començar caldrà aclarir el que anomenem falles a la Riera. Són unes torxes confeccionades a base de manats d'espígol normalment amb tres lligadures. Aquesta tipologia de falla la trobem bastant escampada, des de Samaniego (Alava) fins a Titaigües, passant per Vandellòs o Margalef del Montsant. Normalment tenen la mida d'entre 50-80 centímetres de llargada, aproximadament, però també hi ha qui les fa més llargues amb diverses capes superposades d'espígol.

Foto: Pau Plana

La Prèvia

Per tal d'elaborar les falles, tradicionalment l'espígol es va a buscar la família, amb algú que conegui bé els llocs on trobar-lo, un lloc que si és bo, es transmet sense massa publicitat, com els típics rotllos de bolets dels boletaires experts. Antigament aquesta recollida es feia a l'estiu, amb la planta florida, però cada cop es recull més tard, fruit de les presses d'última hora tan típic dels temps que vivim.

A finals dels anys 90 del segle XX i principis del nostre segle, les falles van patir una crisi prou sensible que va fer emprendre diferents accions per tal d'evitar la seva pèrdua. Un dels motius de la crisi, fou la manca de canalla al poble i l'altra, la

reducció de la població d'espígol. Degut a aquests fets, s'incorporaren diferents accions col·lectives per tal de promocionar i motivar la participació en la cremada i la recuperació de l'espígol. Les activitats foren sortides col·lectives a buscar espígol amb l'Esplai Campiquipugui per una banda, i accions de repoblació per tal de recuperar reserves del combustible bàsic per fer les falles, com apuntarem més endavant.

La preparació de les falles

Un cop a casa, sigui de forma pausada durant les festes de Nadal, sigui de forma més apressada la mateixa vigília de reis, es confeccionen les falles fent manats lligats d'espígol. Normalment es fan tres lligadures amb corda o cordill. De lligadures en trobarem de tots els materials i colors, des de cordill de seda a cordill de cànem, passant fins i tot pel fil de cosir.

Hi ha qui té poca pràctica i per por que la canalla es pugui cremar, abusa de lligadures i genera falles que costa molt que es consumeixin, ja que si es premsen molt s'ofeguen i no s'encenen. En tot cas, la seva preparació ja *era un goig perquè preparàvem la nit màgica*².

Foto: Família Plana Díaz

Els Reis d'Orient, personatges misteriosos.

La vigília de reis, un cop tenim les falles i es fa fosc, ja podem sortir a cremar-les per tal de cridar als Reis, entenent que fins a la introducció de les modernes cavalcades de Reis, aquests personatges eren misteriosos i d'àmbit familiar. No eren personatges públics, ningú els veia en acció.

Els nens de la Riera, durant la nit acostumaven a passejar pels afores per si sentien el trot dels cavalls reials o per trobar les seves petjades l'endemà³.

La crema

Foto: Jordi Rius

La creença és que la llum del foc i l'olor d'espígol guia els Reis fins a casa del fallaire rierenc, així doncs, quan es fa fosc, normalment cap a les sis de la tarda del dia 5 de gener s'encenen les primeres falles *sempre [...] davant de casa i fent moviments circulars*.⁴

La cremada de les falles l'hem de considerar d'àmbit familiar i per això és fa, o com a mínim se sol començar, davant la mateixa casa. És cert que la

² Testimoni recollit de Jordi Giró, de 38 anys.

³ RIUS MERCADÉ, Jordi. "La Crema de l'Espígol en la Nit de Reis. Un ritu d'orígens mil·lenaris" a *La Riera, dia a dia*. Ajuntament de La Riera. La Riera, p. 10-11. Consultable en línia a: <http://www.festes.org/arxius/espigolgaia.pdf>

⁴ Testimoni recollit de Marc Aznar, de 42 anys.

canalla també feia tombs pels carrers del poble amb les torxes enceses i que actualment s'ha generat una cremada conjunta a la plaça mantenint, però, la importància ritual de cremar falles davant de casa o, sense sortir de l'àmbit familiar, cremar-ne a casa dels avis i d'altres familiars propers per garantir l'arribada dels Reis i els seus regals en aquestes llars.

El pas del temps i les noves maneres de fer afecten, evidentment, a la cremada de les falles. Amb la introducció de les cavalcades, la generació de noves dinàmiques i l'arribada d'influències foranes, la gent del poble tendeix, com abans hem apuntat, concentrar-se a la plaça per tal de cremar-hi conjuntament les falles i rebre-hi els Reis, generant una tendència a passar d'un ritual enterament familiar a un ritual de caràcter més col·lectiu.

El fet d'avançar l'arribada dels Reis també genera alguns problemes ja, que dona poc marge de temps per cremar les falles. En els últims anys els Reis arriben a les 7 de la tarda, fet que ha provocat la basculació que apuntàvem de començar la crema davant de les cases per acabar-la o per potenciar la cremada a la plaça.

Això sí, quan arriben els Reis, les falles s'apaguen i s'acaba la cremada, marcant una clara separació entre la realització dels dos actes. La cremada és prèvia a l'arribada, i de fet quasibé la podríem considerar independent. De fet, van ser molts els anys que no hi havia cavalcades, però es cremava igualment l'espígol. *Si no hi havia cavalcada, cremàvem pels voltants de la vivenda i pels carrers*⁵ és a dir, la crida es feia igual.

Cal apuntar que, ni que avui en dia s'hagi concentrat la crema a la vigília de reis, tenim testimonis que expliquen que les falles ja es començaven a cremar la nit de Nadal fins a Reis⁶.

A Virgili, municipi agregat a la Riera, també s'hi havien cremat falles i des de dalt d'aquest petit nucli es veien els focs de les falles rierenques⁷.

Autoorganització

La cremada de falles es du a terme sense cap mena d'organització "externa" o "superior". No hi ha ningú que orienti el ritual, cada família ho fa a la seva manera. Normalment són els pares o els padrins dels nens qui controlen i ensenyen el ritual a la canalla, que moltes vegades s'espanta i li cal agafar confiança. A la plaça hi pot haver moments de caos controlat, ja que no es tracta de grans focs sinó més aviat focs domesticats.

També cal apuntar que en els últims temps, han proliferat algunes falles una mica més grans. Aquest canvi en la seva morfologia, un canvi que no impera sobre la forma habitual, ha vingut motivat per mirar d'allargar una mica l'edat en que es participa en la cremada, evitant que es vegi com un acte molt infantil i procurant que, tant adolescents com joves, continuïn aquesta tradició mantenint l'esperit i la vivència de la nit de Reis com el mantenen alguns dels testimonis que hem pogut recollir: *No he deixat mai de cremar-ne, ni la sensació de tenir a les mans el foc o*

⁵ Testimoni recollit de Josep Maria Llauredó, de 66 anys.

⁶ RIUS MERCADÉ, Jordi. "La Crema de l'Espígol en la Nit de Reis. Un ritu d'orígens mil·lenaris"

⁷ Informació facilitada per na Teresa Recasens.

sentir les aromes de l'espígol⁸, o Encara les cremo!! Se'm posa la pell de gallina! És l'emoció indescriptible de que arriben els Reis! L'alegria i la màgia de la nit de Reis⁹.

L'experiència fallaire

La cremada de falles produeix diverses experiències sensorials. Per començar la llum i la cremor del foc i no menys important, ans al contrari, l'experiència aromàtica de l'espígol cremant. Quan un rierenc sent l'olor d'espígol cremant ho associa automàticament a l'olor dels Reis d'Orient. És a dir, a banda del foc, sobretot hom creu que és l'olor el que crida als Reis, l'element sensorial que arriba més lluny i que més perdura, tal com corroboren diferents testimonis quan els hi hem demanat explicar les seves sensacions a l'hora de cremar les falles: *L'olor i el fum de l'espígol és el senyal que ha arribat la nit més esperada de l'any, la nit de reis¹⁰ i sobre la permanència l'olor que queda el poble quan s'ha acabat de cremar¹¹.*

Tots aquests elements provoquen moltes emocions, sent una nit excitant i especial, sobretot per la canalla. *Esperar els reis amb les falles i l'emoció dels primers que veuen els llums per sota Virgili i pugen corrent i cridant: ja vénen!!¹²*, és sens dubte un record que tenen molts rierencs.

Però no tot és sempre tant idíl·lic. Alguns nens, sobretot els més petits s'espanten amb el foc, els fa por i ploren. Per això és tant important que hi hagi un aprenentatge del control del foc per part de la família. Cal explicar com s'agafen les falles i com es cremen i així completar el ritual perquè vinguin els Reis.

Si hem fet bé la crema, si hem aconseguit aquest ritual familiar i col·lectiu alhora, arriba la resolució efectiva, un any més de l'esperada nit. I arriba el moment, arriben els Reis.

Foto: Jordi Rius

L'arribada dels Reis

A la Riera, ja s'havien celebrat cavalcades reials als anys 40. Els Reis arribaven a cavall, per sota Virgili, i la gent gran comenta l'emoció de sentir-los venir de lluny. Els patges repartien els regals amb escales, pujant als balcons i les finestres de les cases, tal com es continua fent a la Pobla de Montornès, recordar-nos la cavalcada degana d'Alcoi.

Sabem que hi va haver un període, cap als anys 60, que es va deixar de fer. Però es reincorporen les cavalcades modernes el 1971¹³. Els reis arriben amb cotxes lluent, substituint el trot del cavall amb les *bocines*. També s'incorporen tractors que traguin els regals que els reis reparteixen porta a porta – sense escales –

⁸ Testimoni recollit de Josep Maria Llauredó, de 66 anys

⁹ Testimoni recollit de Patrícia Llauredó, de 42 anys.

¹⁰ Testimoni recollit de Mònica Sanromà, de 25 anys

¹¹ Testimoni recollit de Noèlia Díaz, de 42 anys

¹² Testimoni recollit Carme Plana, de 39 anys

¹³ *Diario Español*. "La Cabalgata de los Reyes Magos. 8 de gener de 1971

durant la cavalcada. Ja al segle XXI els reis arriben en carrosses i reparteixen d'una manera més íntima casa per casa, un cop acabada la cavalcada.

Problemàtica sobre la matèria primera, l'espígol

Foto: Pau Plana

L'espígol, és cada cop més difícil de trobar. Degut al canvi climàtic i la desaparició de la pagesia amb l'abandó de les terres, ha provocat que hi hagi poc espígol. La falta de pluja o l'avançada dels boscos en terres abans conreades dificulta la recollida d'aquesta herba al terme municipal de la Riera. Això provoca que fins i tot moltes famílies es desplacin a altres poblacions per trobar-lo.

En tot cas, la "crisi de l'espígol" no és nova. Antigament quan hi havia sequera i no hi havia prou espígol, la canalla cremava carxots de blat de moro lligats. També cremaven llibants de cànem o d'espart i els feia giravoltar. Ambdues podrien ser una alternativa en cas de crisi.

Davant d'aquesta problemàtica, s'han posat en marxa diferents projectes i per exemple, des de l'Esplai Campiquipugui de la Riera, en col·laboració amb l'Ajuntament i l'Associació mediambiental la Sínia, s'ha incentivat la plantada d'aquesta herba, combustible necessari per a la confecció de les falles, organitzant cada any, una o dues plantades populars en diferents espais. Aquestes plantades s'han dut a terme a l'antic abocador municipal on, via un acord de custòdia, s'hi han realitzat diferents plantades d'espígol els anys 2013, 2014 i 2016. D'altra banda, a principis dels anys 2000, a la finca del Pi ver de Martí, també s'hi havien fet accions amb el Grup de Joves i l'Ajuntament de La Riera¹⁴.

Integració de nous protagonistes

Cap a finals dels anys 90, una crisi de natalitat va posar en perill la celebració de les falles, però tot i la poca població infantil, la crema es va mantenir sota mínims i es va poder conservar.

En els últims anys l'encesa de falles ha revifat sobretot per la pujada de la natalitat i l'arribada de gent nova al poble durant el període de màxima efervescència constructora. Per tal d'integrar aquests nens provinents d'altres poblacions que no coneixien la tradició familiar de les falles, es va utilitzar l'eina de l'Esplai per dinamitzar el tema i fer pedagogia, organitzant sortides a collir espígol, ensenyant a fer falles, i motivant la participació a la festa. Han estat força, doncs, la gent i les famílies que han vingut a viure a la Riera i que han conegut i sorprès amb aquesta tradició a través de l'esplai, coneixement i sorpresa que fa que la defineixin *com una tradició molt xula*¹⁵.

Entenem que la generació d'aquestes activitats i aquesta acció col·lectiva, comporta un cert desdibuixar, si més no en part, el rol familiar en les falles, però en cas de necessitat i de supervivència, a vegades cal incidir per salvar-ho.

¹⁴ Devem aquestes informacions a Hèctor Hernández Socias.

¹⁵ Testimoni recollit de Santiago Isla, de 44 anys

Altres problemàtiques

Ara cal que ens fem algunes preguntes més en el devenir de la festa. Hi ha altres elements en les falles que poden patir per la seva supervivència i s'ha de vetllar per elles.

Tenim clar que la moderna Cavalcada de Reis ha modificat l'encesa de falles. El seu horari és important. Per exemple, un any es va posar com a horari d'arribada dels Reis a les 6 de la tarda i això va provocar que quasi no s'encenguessin falles. Per tant el ritual està una mica desprotegit a raó dels acudits del regidor de festes de torn.

També es nota la poca interactuació de l'ésser humà actual amb el foc viu. Ha estat substituït per escalfadors, plaques vitroceràmiques i calefaccions. El foc ja no és un element tant habitual i familiar com era fa mig segle. Això es nota amb pares amb cert temor a cremar-se amb les falles i patint sobretot pels seus fills a la plaça.

Creiem que les falles de la Riera, com a acte familiar i de transmissió generacional, s'ha d'intentar no modificar o dirigir externament. Així i tot, ja hem explicat que la crisi que va partir el ritual a finals dels 90 va obligar a introduir altres actes o influències necessàries per a mantenir-ho. A vegades cal decidir entre incloure petites transformacions i evolucionar o deixar morir.

Generar un pla d'actuació per incentivar la pràctica i el coneixement d'aquest acte. Intentar que la gent del poble se la senti molt seva, incorporar al calendari festiu i a la identificació local aquesta cremada de falles. Fins no fa gaire no es tenia massa consciència de l'originalitat i de l'aspecte patrimonial, material i immaterial, d'aquest acte. De mica en mica se'n va prenent consciència.

Caldria preservar aquest acte en un futur i com a mínim ens preguntem si caldria generar un protocol per tal que els elements externs no el posin en perill, sobretot els horaris de les cavalcades de Reis. En aquest protocol s'hauria de fixar horaris, il·luminacions, plantades d'espígol i tallers.

És cert que hi ha alguns factors dels quals caldria un estudi més acurat del que hem pogut fer fins ara, factors que se'ns escapen una mica de l'objectiu o la capacitat de la nostra comunicació. En tot cas, aspectes com la natalitat, les diferents migracions o retorn a casa de la gent que viu fora, la interacció de l'ésser humà amb el foc, la legislació, la permissivitat, l'organització de la festa etc.. afectaran la transmissió d'aquesta flama per la qual tots hem de vetllar, la transmissió d'aquest penell que, de generació en generació, s'ha demostrat efectiu.